

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

De S. Adalhardo abbate Corbeiae antiquae et novae

Enck, August

Monasterii, 1873

I.

urn:nbn:de:hbz:466:1-9094

I.

Consiliarios habeto bonos, pios, prudentes.
Alcuinus ad Carolum regem.

S. Adalhardus, Bernardi filius, Caroli Martelli nepos¹⁾, in Belgii, ut traditur, vico, cui nomen est Hustia

---

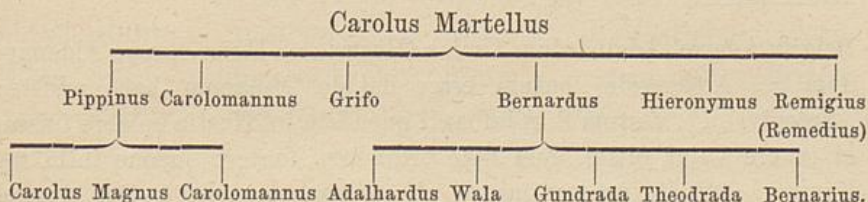
1) Vita S. Adalhardi in Mabillon Acta Sanctorum Ordin. S. Bened. (Lutetiae Paris. 1668 sqq.). Saec. IV. pars 1. pag. 331, c. 61: „cum et Bernardi filius fuisse, fratris magni Pippini regis . . . non abnuitur“. — pag. 310 c. 7: „Qui (i. e. Adalhardus) cum esset regali prosapia, Pippini magni regis nepos, Caroli consobrinus augusti . . .“

Bernardus anno 773, quum Carolus Desiderio bellum inferret, alteram exercitus partem in Italiam duxit. Cf. Annales Laurissenses et Einhardi ad ann. 773 (Pertz Monum. Germaniae SS. I. p. 150 et 151). Annales Lauriss. l. c. Bernardum „avunculum“ Caroli appellant; quam ob rem Hahn (Jahrbücher des fränkischen Reichs 1863. p. 7. annot. 7.) eum fortasse fratrem uxoris Pippini fuisse putat, sed jure Oelsner (Jahrbücher des fränk. Reichs unter König Pippin 1871. p. 425. annot. 4.) et auctoritate Paschasii (in vita Adalh. vide supra) nitendum et in Einhardi annalibus l. c. non sine causa „patruum“ emendatum esse dicit. — Mortuus est Bernardus fortasse anno 788 (787); cf. Annales Mosellani ad ann. 788 (787), Pertz Mon. Germ. SS. XIV. p. 497: „In ipso anno Remigius et Bernehardus defuncti sunt“. Pertz ad hunc locum annotat: „Karoli Martelli filii“. Sed Hahn (l. c. 9 et annot. 2) et Abel (Jahrbücher des fränk. Reichs unter Carl dem Grossen 1866. I. p. 85 et annot. 6) Remigium mense Januario anni 771 jam mortem obiisse, testimoniis probant.

anno circiter 752 natus est²⁾. Illius aetatis more, quo filii nobilium Francorum hominum in aula educabantur, ubi

Vide Adalhardi stirpem:

In falso „Chronico Corbeiensi“ ad annum 826 (apud Wedekind: *Noten zu einigen Geschichtschreibern des Mittelalters*. Hamburg 1823. T. I. p. 379) S. Ida, uxor Ecberti comitis Saxonici, Adalhardi soror fuisse dicitur, sed Paschasius (*Vita Adalh. c. 32 sq. l. c. p. 321*) tantum hos quinque, quos supra nominavi, liberos Bernardi enumerat, et S. Ida in cap. 1 vitae ejus (*Pertz Mon. Germ. SS. II. p. 570*) „unica filia“ appellatur. Cf. Wilmans: *Die Kaiserurkunden der Provinz Westfalen, Münster 1867. I. p. 293 sq.*; Wigand: *Die Corveyschen Geschichtsquellen, Leipz. 1841 p. 117*.

Nomen matris Adalhardi ignotum est. Nimirum in libro quodam manu scripto anni 979 traditum esse dicitur, ei nomen Guntlindi fuisse, sed Wilmans (*l. c. p. 63. cf. p. 279 annot. 1.*) docet hunc librum esse falsum. — Neque, qua natione mater fuerit, certo scimus. De Wala, Adalhardi fratre, Paschasius semel atque iterum refert, eum natione Saxonem fuisse (cf. *Vita Walae I, c. 12, 13, Mabillon Act. SS. saec. IV. 1. p. 473, 475.*), de Adalhardo (*Vita Adalh. c. 56. l. c. p. 329*): „Natione autem, quod cunctis liquet, Francorum erat ex summorum genere . . . . . Genere quidem nobilium nobilissimus Francorum . . . . . prosapia ortus“. Walae igitur mater, in Saxonia nata, fortasse alia, atque mater majoris (cf. *vita Adalh. c. 32. l. c. p. 321*) Adalhardi fuit. Cf. *Mabillonis Annales Ordinis S. Benedicti Edit. Lucens. 1739 T. II. lib. 27. c. 34, lib. 29. c. 20. p. 345, 437. et imprimis Wilmans l. c. p. 279 annot. 2.* — Ceterum id quoque notandum esse puto, quod Adalhardus trium linguarum, Romanae sive vulgaris, Francicae sive Theotiscaae, Latinae peritus fuit (cf. *annot. 32.*); Wala duarum, (*Vita Walae I. c. 1. l. c. p. 458*) Latinae et Theotiscaae, ut opinor.

2) Bollandus (*Acta Sanctorum, T. I. Jan. p. 95. c. 3.*) dicit, Molanum, qui ex libro Mejeri hausisset, in „natalibus Sanctorum

ad munera sive rei publicae sive ecclesiae obeunda instruerentur³⁾, in regis Pippini aula, iisdem, quibus Carolus Magnus, magistris utens, „omni mundi prudentia“ eruditus est⁴⁾.

Belgii“ referre, Adalhardum Usciae (Hustiae = Huise, prope Aldenardum = Audenarde) natum esse; deinde Molanum haec addere: „Accepi . . . festum S. Adalhardi quondam in Hustia celebre fuisse, et in ore vulgi fuisse, eum inde oriundum, fontem quoque inibi reliquisse, qui in praesentiarum ab eo nomen servat“. Sed tamen Mabillonem (Acta SS. IV. 1. p. 307. c. 3) id movet, quod in libro quodam manu scripto („chronicon“) monasterii Corbeiensis traditum sit, Hustiam non per Adalhardum, sed per comitem quendam Conradum in possessionem Corbeiae venisse. — In eodem libro narratur maximam partem patrimonii Adalhardi in Belgio fuisse. Hoc patrimonium Adalhardus monasterio Corbejensi dedit, et usque ad Mabilionis tempus patrimonium S. Adalhardi vocabatur. Cf. Annal. Ordin. S. Bened. Edit. Luc. T. II. lib. 24. c. 87. p. 227.

Tempus accurate definiri non potest. Adalhardus monachus factus est „ferme cum viginti esset annorum“ (Vita Adalh. c. 8. l. c. p. 311) et quidem exeunte anno 771 aut ineunte 772 (cf. annot. 13.); itaque anno circiter 752 natus esse videtur. (In libro „Histoire litteraire de la France“ IV. p. 484 putatur, eum natum esse anno circiter 753). Ab hoc sane discrepat locus, qui in „ecloga duarum sanctionialium“ (cf. pag. 2.) reperitur (Mabillon, Acta SS. IV. 1. p. 343): „Octoginta pater (i. e. Adalh.) quod vix compleverat annos“; nam Adalhardum die 2 Januarii a. 826 de vita decessisse constat. Sed praefendum est id, quod Paschasius, Adalhardi discipulus, tradit.

3) De nobilibus juvenibus in aula morantibus cf. Waitz, Deutsche Verfassungsgeschichte III. p. 453 sq., Phillips, Deutsche Geschichte II. p. 376.

4) Vita Adalh. c. 7. l. c. p. 310: „Qui cum esset regali prosapia, Pippini magni regis nepos, Caroli consobrinus augusti, inter palatii tirocinia omni mundi prudentia eruditus, una cum terrarum principe magistris adhibitus, elegit magis justitiae fore et veritatis amicus, quam in illicita consentire, etiam multis oblectatus blanditiis“; Vita Adalh. c. 58. p. 329: „Jam si de institutione agitur, eruditus fuit idem alter Moyses omni sapientia praesentis vitae, quasi unus ex filiis regis“. Cf. etiam Abel l. c. I. p. 16.

Pippino mortuo in Caroli aula versatus est, ubi „tiro palatii“ morum severitate excellebat⁵⁾.

Itaque quum Carolus Desiderio, Langobardorum regi, filiam remisisset, non solum matrem Bertham⁶⁾, qua suadente illam in matrimonium duxerat, a se alienavit, sed etiam Adalhardum, qui jure jurando matrimonium firmavisse videtur, quod nonnullos nobiles Francos fecisse constat⁷⁾. Novas nuptias graviter vituperans Adalhardus prorsus recusavit, ne Hildegardae reginae serviret⁸⁾; quin

---

5) Cf. annot. 4. — De tironibus cf. Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis. Ed. Henschel. T. VI. p. 711 sub voce Tyro: „Nobiles aulici, qui principis ministerio inserviebant“.

6) Einhardi vita Caroli, c. 18.

7) Vita Adalh. c. 7. l. c. p. 310: „Unde factum est, cum idem imperator Carolus desideratam Desiderii regis Italarum filiam repudiaret, quam sibi dudum etiam quorundam Francorum juramentis petierat in conjugium, ut nullus negotio beatus senex (i. e. Adalhardus) persuaderi posset, ut ei, quam vivente illa rex acceperat, aliquo communicaret servitutis obsequio; sed culpabat modis omnibus tale connubium et gemebat puer beatæ indolis, quod et nonnulli Francorum eo essent perjuri, atque rex illicito uteretur thoro, propria sine aliquo crimine repulsa uxore“. — Cf. Waitz l. c. III. p. 232; Abel l. c. I. p. 66. et 80. —

Abel l. c. p. 53 sq. 79 sq. probare studet, factionem quandam Langobardicam hoc matrimonio quam firmissime Carolum cum Desiderio conjungere voluisse, (l. c. p. 54); quam factionem omnino esse prostratam, quum Carolus, quamvis Bertha, Adalhardus, alii, qui Langobardorum rebus favissent, vehementer elaborassent, ut matrimonium atque amicitiae necessitudines sustentarent, Desiderii filiam remisisset; Adalhardum vero, hac re laesum, se recepisse in coenobium (l. c. p. 80).

8) Reginae proprii ministri erant. Cf. Phillips, l. c. II. p. 377; Waitz, l. c. III. p. 419 et annot. 5; p. 441 annot. 1.

etiam aulam relinquere atque in monasterium se recipere constituit⁹⁾.

Viginti igitur fere annos natus¹⁰⁾, anno circiter 772¹¹⁾ in monasterium Corbeiense, ad fluvium Somonam situm, se-

---

9) Paschasius in Vita Adalh., c. 7. l. c. p. 310 (vide annot. 7.) sic narrare pergit: „Quo nimio zelo succensus elegit plus saeculum relinquere, adhuc puer, quam talibus admisceri negotiis, ut propinquus, quem contraire prohibendo non posset, non se consentire fugiendo monstraret“.

10) Vide annot. 2.

11) In monasterium secessit, postquam Carolus Hildegardam in matrimonium duxit, quod fortasse jam anno 771, certe non post ultimum diem mensis Aprilis anni 772 factum est. (Vide Abel l. c. I. p. 85 et annot. 2.) — Cf. Mabillonis Annales (Ed. Luc. II. lib. 24. c. 39. p. 207); Hist. litt. IV. p. 484. — Leibniz (Annales Brunsvicenses ed. Pertz. T. I. p. 41.) opinatur, Adalhardum anno 773 in monasterium se recepisse.

Eodem fere tempore, anno 771, pridie Nonas Decembres Carolomannus, Caroli frater, mortuus est, et complures primores regni Carolomanni, in villa Carbonaco congregati, Carolum successorem fratris declaraverunt; in his etiam comes quidam Adalhardus fuit (Annal. Lauriss. et Einhardi ad a. 771; Pertz M. G. SS. I. p. 148, 149.), quem eundem fuisse, atque Bernardi filium, multi scriptores putant: Mabillon (Acta SS. IV. 1. p. 307. c. 3), Pagi (ad Baronii annales ecclesiast. a. 771. c. 5), Leibniz (Annales Brunsv. I. p. 30 et p. 41), Warnkoenig et Guérard (Histoire des Carolingiens. 1862. I. p. 291). — Ab his dissentiunt: Mabillon (Annales Bened. Ed. Luc. II. lib. 24. c. 39 p. 207), Phillips (l. c. II. p. 38. annot. 14), Abel (l. c. I. p. 83 annot 2), quibus viris assentiri velim. Adalhardus enim non in Carolomanni, sed in Caroli ditione erat, quum in aula Caroli, ut supra dixi, versaretur. Leibniz quidem l. c. putat, Adalhardum paulo ante ad Carolomannum transiisse; sed hanc suam sententiam non probat. Insuper cur scriptores hujus adolescentis viginti fere annorum prae ceteris proceribus mentionem fecerint? Tamen non assentiar Mabilloni, qui dicit (Annales, l. c.): „comitis dignitas non videtur novo tironi palatii, vix annos viginti nato, convenire“. — Phillips l. c. et Abel l. c. opinantur, illum Adalhardum fuisse comitem Allemannicum aut Cabillonensem (Chalon sur Saone).

cessit. Ubi ei, quum jam diu pietate inter monachos praestitisset, mandatum est, ut hortum coleret; quod humile munus ¹²⁾ Caroli jussu ¹³⁾, ut videtur, ei delatum est, ut hac re permotus in aulam rediret. Etiam amici et propinqui saepissime eum invisentes id egisse videntur, ut rem publicam capesseret honoribusque augetur. Verumtamen Adalhardi animum non flexerunt; qui clam in celeberrimum illud Casinense monasterium se contulit ¹⁴⁾. Sed a Caroli legatis non multo post in patriam reductus, deinde vivente abbate Corbeiensi ¹⁵⁾ successor electus est.

Jam vero inde ab hoc tempore non solum in mona-

12) Eodem munere functus esse dicitur in monasterio Casinensi et Rachis, Langobardorum rex, et Carolomannus, Adalhardi patruus. Cf. Mabillonis Annal. Ed. Luc. II. lib. 22. c. 13 p. 123. — Simili modo atque Adalhardi, Walae, fratris ejus, mores Carolus tentavit; cf. Vita Walae (lib. I. c. 6. l. c. p. 464); Himly, Wala et Louis le Débonnaire p. 27.

13) Vita Adalh. c. 9., l. c. p. 311: „quasi ex jussu regio“.

14) Vita Adalh. c. 13., l. c. p. 313: „Videbatur non satis pauper posse fieri in medio parentum suorum, qui regni pollebant honore et divitiarum copiis renitebant; et ideo disruptis vinculis clari nominis voluit pauper fieri sine ambitione, quondam locuples“. — c. 11. l. c. p. 312: „adhuc etiam amplius molestebatur: quia licet pro dignitatis genere, saepius tamen eum in visendo propinqui et noti frequentarent, quam quieti viri animus poposcisset, quo factum est, ut ilico alter Helias fuga laberetur . . . . . atque ita, qui dudum fuerat multis fulcitus blandimentorum obsequiis, factus est hospes peregrinationis . . . . . pervenit . . . . . usque ad montem Casinum, nolens patriae cognoscere curas, neque praedicari de se vento jactantiae laudes. Cogitabat autem . . . . . necdum divisum a vitiis, quousque moraretur infra patriae fines . . . . .“ — Cf. etiam Translatio S. Viti, c. 6 (Jaffé, Biblioth. rerum German. T. I. Monumenta Corbeiensia p. 8) et ea, quae Mabillon (Acta SS. IV. 1. p. 529 annot b) ad hunc locum annotavit.

15) Mordramnus. Is mortuus est XIII Kalendas Jun., quo anno incertum; cf. Mabillonis Annal. (Ed. Luc. II. lib. 25. c. 9. p. 236). Adalhardum anno circiter 781 in abbatis locum suffectum esse, opinantur Mabillon l. c., Gallia Christiana X p. 1268.

sterio, sed etiam, quamvis non optaret, in maxima celebritate vixit.

In clarissima enim illa „schola palatina“ illustrissimi hujus aetatis viri atque ipse Carolus jam inde ab anno 782 ab Alcuino aliisque doctis viris litteris instruebantur¹⁶⁾. Horum discipulus Adalhardus quoque fuit; quod apparet ex Alcuini epistolis, in quibus „filius“ appellatur¹⁷⁾, qua voce Alcuinus discipulos suos alloquebatur. Etiam conventibus illis, a Carolo ejusque amicis institutis, ut artibus litterisque se darent¹⁸⁾, Adalhardus interfuit. Hic ei cognomen Antonius inditum est, quod, ut S. Antonius, aliorum virtutes aemularetur. A nonnullis vero Aurelius Augustinus vocabatur, quum hujus sancti viri, quem Carolus tantopere admirabatur¹⁹⁾, opera prospere imitaretur²⁰⁾.

Cum Alcuino, lumine atque ornamento regni Caroli, Adalhardus intima conjunctus erat familiaritate²¹⁾. Itaque,

---

16) Cf. Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, Ed. alt. p. 108 et 111; Phillips, Karl der Grosse im Kreise der Gelehrten (Vermischte Schriften T. III. p. 93 sq.); Oebeke, De Academia Caroli Magni (Progr. Gymn. Aquisgr. 1847.)

17) Vide annot. 21.

18) Cf. Wattenbach, l. c. p. 108; Oebeke, l. c. p. 8 sqq. Phillips l. c. p. 95 sqq.

19) Cf. Einhardi vita Caroli c. 24; Monachus Sangalliensis de Carolo Magno, lib. I. c. 9.

20) Vita Adalh. c. 21, l. c. p. 316: „Ob hoc (virtutum aliorum aemulationem) ab aliquibus, ut epistolae magistri Albini (i. e. Alcuini) ferunt, Antonius vocabatur; a nonnullis vero, ut supra dictum est, Aurelius Augustinus“. — c. 14. l. c. p. 314: „Erat autem idem beatus . . . . patris Augustini velut pedisequus operum clarissimus imitator“. — Antonius etiam in Vita Walae vocatur: lib. I. c. 7. l. c. p. 465. c. 12. l. c. p. 474; c. 11; p. 472. lib. II. c. 13. p. 507.

21) Cf. Alcuini epistolae; Frobenius, Albini seu Alcuini opera. Ratisb. 1777. T. I. epist. 144. p. 205; epist. 212. p. 275; epist. 213, p. 276; epist. 214; p. 277. — In epist. 213 (l. c.

quum postea locorum spatio disjuncti essent, alter alterum invisebat²²). Praestantissimae autem hujus amicitiae testes sunt Alcuini epistolae, in quibus inter alia ad Adalhardum scripsit: „Intimo cordis affectu amavi . . . te specialius ex omnibus fere amicis unum“²³). Ex iisdem epistolis etiam cognoscimus, amico auctore Alcuinum in gremium monachorum Corbeiensium ascitum esse²⁴). Neque minor amicitia ei erat cum Angilberto, qui vocabatur Homerus. Alcuinus enim in epistola quadam ab Adalhardo petivit, ut illum a spectaculis revocaret, quod ipse efficere non posset²⁵). Quae cum Angilberto juncta amicitia aliis quoque Alcuini epistolis comprobatur²⁶). Eodem tempore, quo cum Alcuino, nisi jam antea in monasterio Casinensi, etiam cum Paulo Warnefrido sive Diacono amicitiam contraxit; quod elucet ex ejus epistola „carissimo fratri et domino Adalardo, viro Dei“ inscripta, in qua extrema praeclare:

---

p. 276) Alcuinus scripsit: „Consciis cordium nostrorum novit, qua caritate literarum consolationes tuarum desiderarem“. — Adalhardi epistolae omnes interciderunt excepto uno fragmento; cf. Mabilon (Acta SS. IV. 1. Observat. praeviae p. 307. c. 7.) Hist. litt. IV. p. 488. c. 4.

22) Cf. epist. 144, l. c. p. 205 et epist. 213, l. c. p. 276 sq.

23) Epist. 213. l. c. p. 276.

24) Epist. 213. l. c. p. 276: „Numquid non me familia Sancti Petri (monachi monasterii Corbeiensis S. Petro sacri) te hortante et deprecante in gremium fraternitatis suae suscepit, quasi unum ex illis?“

25) Alcuini epist. 144. l. c. p. 206: „Olim tibi (i. e. Adalhardo) de his scripsi, optans salutem carissimi filii (i. e. Angilberti), volens per te fieri, quod per me non posse fieri agnovi“. Postea tamen Alcuinus ipse de hac re scripsit (epist. 213, l. c. p. 276) et in epist. 144 (l. c. p. 206) dicit: „vereor ne Homerus (i. e. Angilbertus) irascatur contra cartam prohibentem spectacula . . .“; sed Adalhardus eum certiore fecit, Angilbertum mores emendasse (cf. epist. 213 l. c. p. 276).

26) Cf. epist. 212. l. c. p. 275 et epist. 215. l. c. p. 278.

„Ante suos refluus Rhenus repedabit ad ortus,
Ante petet fontem clara Mosella suum
Quam tuus e nostro carum ac memorabile semper
Dulce Adalard nomen pectore cedat amor.
Tu quoque, si felix vigeas de munere Christi
Esto memor Pauli tempus in omne tui“.

Warnefridus enim Adalhardo, quem aestate superiore invisere voluerat, S. Gregorii quinquaginta quinque epistolas, ex parte recognitas et emendatas, misit rogans, ut reliquas ipse corrigeret ²⁷).

27) Pauli epistola et exemplar epistolarum S. Gregorii hodie exstant Lutetiae Parisiorum (St. Germain 280); cf. Bethmann (Paulus Diaconus . . . in Pertz, Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, Tom. X. p. 247 sqq.), qui de vita et scriptis Pauli Diaconi diligentissime disserit. — Exemplar epistolae, quod vocant „facsimile“ est in Mabillonis libro „de re diplomatica“ Edit. alt. Lutetiae Paris. 1709 p. 361. — Edidit epistolam Mabillon in Annal. O. S. Bened. Ed. Luc. II. lib. 25. c. 72 p. 265. — Is, qui epistolam scripsit, tantum Paulus se nominat, tamen omnes res indicant, hunc Paulum eundem esse atque Paulum Warnefridum. (cf. Bethmann l. c.). Bethmann opinatur, in Francia ad fluvium Mosellam in oppido Metis vel in villa Theodoni epistolam scriptam esse. (Cf. Bethmann l. c. p. 266 et 298.). Hoc si verum est, ea post annum 782, quo Paulus in Franciam venit, et ante annum 787, quo tempore Paulus jam in Italiam redierat, composita sit necesse est. Mabillon (Annal. II. lib. 25. c. 72. p. 265) putare videtur, epistolam in monasterio Casinensi, ubi Paulus monachus erat, scriptam esse „quippe qui se pauperem dicat, fratremque Adalhardum passim appellet“. Sed Mabillon non certo scire potuit, quum nonnulla testimonia, quae ad hanc rem pertinent, nondum cognovisset, Paulum jam monachum fuisse, antequam in Franciam venit. (cf. Bethmann l. c. p. 259 et Mabillon l. c. lib. 24. c. 73. p. 222). Paulus igitur Adalhardum fratrem appellare potuit, praesertim si ambo simul in monasterio Casinensi fuerint. Verum ille, se excusans, quod S. Gregorii epistolas non prius transscribendas curasset, etiam scribere potuit: „utpote pauper et cui desunt librarii prius hoc facere nequivi“; nam, quum aliquamdiu in monasterio quodam Franciae moraretur, de abbate ejus ad Theudemarum scrip-

Ex his atque ex eo, quod Adalhardus, ut supra commemoravi, S. Augustinum prospere imitabatur, jam intelligi potest, quanta industria quantoque emolumento sacris litteris se tradiderit. Quum post Caroli obitum exsularet, Cassiodori historiam tripartitam transcribendam curavit²⁸). Sed non solum sacris, verum etiam profanis litteris magno cum studio se dedit²⁹). Ita ab astronomia non alienus fuisse videtur³⁰). Jam vero in monasterio suo adeo

---

sit: „Cujus hic singulari post principalem munificentiam nutrior largitate“ (ex Lebeuf, Dissertations sur l'histoire de Paris I. p. 414; locus invenitur apud Abel l. c. I. p. 341. annot. 2.)

Hoc loco commemorare licet, inter Alcuini epistolas exstare epistolam quandam, omnino obscuram, sic inscriptam: „Antonio Paulus“ (Alcuini epist. 232, Froben l. c. I. p. 296). Ex epistola patet, Antonium epistolam misisse ad Paulum, qui tunc in monasterio S. Jodoci (Wico = S. Josse sur mer; quod anno 792 vel 793, Alcuino traditum erat; cf. Alcuini epist. 232. l. c. p. 296 et annot b; epist. 81. l. c. p. 119 sq. et annot. b) fuit. Antonius fortasse idem est, atque Adalhardus. Sed Paulus idemne est, atque Paulus Diaconus? Paulus quidam monachus monasterii Turonensis S. Martini fuit, cujus „epitaphium“ invenitur in Alcuini opp. (Froben l. c. II. p. 236) et in Mabillonis Annal. (II. lib. 26. c. 49. p. 299).

28) Exemplar Mabillonis aetate exstabat in bibliotheca Corbeiensi (cf. Mabillon, Acta SS. IV. 1. p. 325 annot b; Annales II. lib. 28 c. 20 p. 384); postea in bibliotheca S. Germani a Pratis (cf. Histoire litt. IV. p. 487) „Facsimile“, quod vocant, reperitur in Mabillonis libro „de re diplomat.“ Ed. 2. Lut. Paris 1709 p. 353.

29) cf. Vita Adalh. c. 61. l. c. p. 330 sq.: „Deinceps igitur arte, qua fuerit eruditus, patet, quia fecundus inventus est eruditionis consilio . . . . . liberalium artium adeo usque sanctissimus institutor, ut . . . .“

30) Mabillonis Observationes praeviae ad vitam Adalhardi (Acta SS. IV. 1. p. 308): „Frodoardus in historiae Remensis lib. 3 c. 23 testatur, Hincmarum Odoni Belvacensi episcopo scripsisse „pro ratione lunae paschalis et lectione, quam Adalardus abbas inde composuit“; cf. Hist. litt. IV. p. 489. — Haec res in aula Caroli diligenter tractata esse videtur; Alcuinus in duabus epistolis (epist. 71.

artibus favit, ut schola Corbeiensis mirum quantum floreret³¹⁾.

Trium linguarum, Romanae, Francicae sive Theotiscaae, Latinae eum peritum fuisse, Paschasius, discipulus ejus, memoriae prodit³²⁾, qui maximis laudibus praeclaram ejus eloquentiam effert. Hanc ejus eloquentiam ex epistolis quoque, quas ad Alcuinum aliosque viros misit, eluxisse tradunt³³⁾, quae omnes, excepto fragmento epistolae ad imperatorem Lotharium missae, interierunt³⁴⁾.

Quibus Adalhardi virtutibus etiam aliae, ad rem publicam capessendam necessariae, non minus laudantur. Magna enim in eo inerat prudentia, constantia, temperantia, magnumque in providendo consilium³⁵⁾. Quae quum

---

Froben l. c. I. p. 103 epist. 61. l. c. p. 83) „rationem lunae paschalis“ commemorat.

31) Vide p. 48 sq.

32) Vita Adalh. c. 77. l. c. p. 336: „quem si vulgo audisses, dulciffuus emanabat; si vero idem barbara, quam Teutiscam, dicunt, lingua loqueretur, praeeminebat claritatis eloquio; quod si Latine, jam ulterius prae aviditate dulcoris non erat spiritus.“ Adalhardus igitur peritus erat linguae vulgaris sive rusticae sive Romanae, Francicae sive Theotiscaae, Latinae; cf. Adalhardi „alia vita auctore Gerardo“ c. 42; (Mabillon, Acta SS. IV. 1. p. 355). Histoire litt. T. IV. p. 487; Baehr, Geschichte der Römischen Literatur im Karoling. Zeitalter. 1840. p. 59.

33) Vita Adalh. c. 63. l. c. p. 331: „Porro ejus oratio quam facunda, quam plena sensibus, quam suavis auditu manavit! Exstant ejus epistolae ad plurimos directae, et omnium voces, qui numquam se uberius aut expressius loquentem audisse testantur.“ — c. 77. p. 336: „vel quis sine mentis scrupulo poterit epistolarum ejus nitorem eloquentiae recitare?“ — De alloquiis, quae, quum jam moriendi tempus urgeret, habuit (Vita Adalh. c. 74—75. c. 80—81. l. c. p. 335 sqq.), dicit Histoire litt. (T. IV. p. 489 c. 4): „Si Paschase n'y a rien changé, l'on y trouve une diction plus pure, qu'elle n'était alors dans l'usage commun.“

34) Vide p. 45 annot. 44; p. 11 annot. 21.

35) Vita Adalh. c. 15, l. c. p. 314: „Erat . . . constantia

Carolus qua erat sagacitate diu perspecta haberet, fecit eum consiliarium³⁶). Verum ex hoc apparet, quanti rex suum consobrinum aestimaverit, quantopere ei confisus sit. Ad grave enim consilarii munus solum dignissimos atque fidissimos, rei publicae sive ecclesiae muneribus insignes, viros deligebat, qui omnibus majoribus rebus interessent³⁷). Amplissimi et gravissimi consilarii in minore illo conventu sive „placito“, quotannis habito, posterius anni statum tractabant³⁸). In quibus Adalhardus ejusque frater Wala, vir

et virtute solidus, in tantum, ut nil trepidans, nihilque dubitans videretur, etiam si totus terrore infractus orbis laboretur. Verumtamen si aliqua terroris procella impulsus esset, aliquando spe superabat, aliquando vero ratione vincebat. — c. 16: „Equitatus ejus erat quadriga virtutum: rotae vero quadrigae illius, prudentia, justitia, fortitudo et temperantia. Porro prudentia tanta illi inerat, ut fons consilii ex ejus animo manare videretur. Cernebat enim simul praeterita, praesentia et futura: ut de singulis praevideret, quid agendum, quidve sequendum Dei consilio monstraretur. Justitiam vero, quantum sectatus sit, testis est Francia et omnia regna terrarum consultu sibi submissa: maxime tamen Italia, quae . . .“ (vide annot. 43.) — c. 38. l. c. p. 323: „fons consilii“ cf. c. 18, 19. l. c. p. 315. et passim. — Vita Walae lib. I. c. 12. (l. c. p. 474): „Siquidem iste (i. e. Wala) acutior sensu, sed senex noster (i. e. Adalhardus) in consilio et caritate latior, iste quasi pro justitia ferventior, sed ille maturior circumspectione et providentia profundior: ita ut iste in subito acutius responderet ad singula, sed ille longius et simul ad praesens considerabat profutura, et quaecumque evenire possunt e contra“; — et passim. — Hincmarus in epist. de ordine palatii c. 12. Adalhardum „sapientem“ vocat. — Cf. etiam Himly, Wala et Louis le Déb. p. 24 sqq.

36) Transl. S. Viti c. 5., Jaffé, Monum. Corbej. p. 7: „Hic (i. e. Adalhardus) cum esset inter primores palatii atque consiliarius regis.“ Vita Adalh. c. 16. l. c. p. 314: „Francia et omnia regna terrarum consultu sibi submissa“ . . . — Cf. Himly, l. c.

37) Waitz, Deutsche Verfassungsgeschichte, III. p. 442 sqq. et p. 445.

38) Waitz, l. c. III. p. 464 sqq.

belli domique praestantissimus, erant principes atque longe plurimum apud Carolum gratia valebant³⁹). Qui illorum praecipue virorum eorumque sororis Gundradae⁴⁰), virginis doctae atque scriptorum laudibus ornatae, familiari utens consilio rem publicam administravit.

---

39) Vita Adalh. c. 32 sq. l. c. p. 321: „Erant igitur quinque unius viri semine propagati, quorum trium Imperator Augustus (i. e. Carolus) familiari usus consilio, una secum fundabili quadratura Francorum imperium satis admodum dispositum regebat rei publicae augmentatum . . . . . Erat autem major natu senex noster sanctissimus (i. e. Adalhardus) . . . . maturior consilio, eximior omnibus sanctitate. Deinde Wala virorum clarissimus, ... tunc temporis primus inter primos et cunctis amabilior unus; nimia familiaritate regi inhaerens et maxima praefecturae dignitate subvectus; in senatu clarior cunctis, in militia vero prudenti animo fortior universis.“ — Cf. Waitz. l. c. p. 445: „Selbst unter Carl haben sie (i. e. consiliiarii) und haben ganz besonders wohl einzelne vertrautere, einen nicht unbedeutenden Einfluss geübt.“ — Cf. Himly, l. c. p. 24 sq.

Wala, frater Adalhardi, multo minor natu (cf. Vita Walae lib. I. c. 12. l. c. p. 474.), a puero in aula educatus, a Carolo, quum ejus indolem tentare vellet, ad humilia subeunda negotia homini cuidam nobili, traditus est. Deinde vero in aulam restitutus, honoribus ornatus, „oeconomus totius domus“ factus est. (Vita Walae lib. I. c. 6. l. c. p. 464: „Restituitur palatio, gratia sublimatur . . . . constituitur ab Augusto oeconomus totius domus . . . .“ Falso Waitz (l. c. III. p. 414 annot. 2 et p. 446 annot. 1) hunc locum et locum supra laudatum (Vita Adalh. c. 32) ad Ludovici tempus refert; recte: Himly (l. c. p. 27 sq.), Mabillon (Annales Ed. Luc. II. lib. 27 c. 34. p. 345). Provinciae Saxoniae praepositus (cf. Transl. S. Viti c. 7. Jaffé l. c. p. 9; Vita Walae lib. I. c. 6. l. c. p. 465. — Waitz l. c. III. p. 311 annot. 1 etiam hunc locum falso refert ad Ludovici tempus; recte: Himly l. c. p. 28; Wilmans Kaiserurkunden I. p. 281) contra Abodritos bellum gessit. (Vita Walae I. c. 11. l. c. p. 473). — Vide de hoc praestantissimo viro etiam infra.

40) Paschasius in Vita Adalh. (c. 33. l. c. p. 321 vide annot. 39) ita narrare pergit: „Quibus inhaerebat ex latere sexu soror Gundrada, nomine dispar, sed virtutibus procul dubio compar, fratribus assiduitate praesens, si quidem virgo familiarior regi, nobilium

Adalhardus quantus fuerit in negotiis publicis, testis est Italia, quam semel atque iterum gubernavit. Primum hoc regnum ei commissum est, ut Caroli filio, Pippino, quum is anno 781 „rex Langobardorum“ constitutus esset, consilio suo adesset eumque ad rem publicam administrandam institueret. Multa vero mala eo tempore in Italia erant tollenda. Etenim Carolus, quamvis semper id ageret,

nobilissima . . . .“ — Gundrada in aula litterarum studiis magna cum industria se dabat atque litterarum sermonibus intererat (cf. Alcuini opp. l. c. II. p. 146, 150 sqq. et Frobenii „monitum prae-vium“ II. p. 5). Alcuinus ea rogante librum „de animae ratione“ confecit, quem ei inscripsit (cf. Alcuini opp. l. c. II. p. 146 sqq.) Cognomen ei erat Eulalia, quo nomine Alcuinus eam in hoc libro et in epistola 184 (Alcuini opp. l. c. I. p. 247), in qua ejus virtutes valde laudavit, allocutus est. Ex hac quoque epistola apparet, eam multum apud Carolum valuisse. „Pro me quoque“, Alcuinus scripsit, „obsecro, tuae prosperitatis intercessore loquere Domno meo David (i. e. Carolo), ne irascatur famulo suo, quia venire non valui, (i. e. ut Romam cum Carolo proficisceretur), sicut voluit, continua praepeditus infirmitate.“ Cf. etiam Alcuini opp. l. c. II. p. 152. — His consideratis, non mirum est, Carolum Gundradae consilio usum esse. „Esto . . . . in consilio prudens“ Alcuinus ei in epist. laudata scripsit. — Wilmans (Kaiserurk. I. p. 299. annot. 1.) dicit, non Gundradae, sed ejus fratris Bernarii consilio Carolum in re publica administranda usum esse; sed errat, ut jam ex nexu verborum cap. 32 et 33 Vitae Adalh. (vide supra) liquet. Cf. etiam Vitae Adalh. c. 34 (l. c. p. 322): „Alioquin si respicias eos in negotio rei publicae praelatos, erunt rursus tres publicis . . . . . mancipati officiis (i. e. Adalhardus, Wala, Gundrada) et duo ad pedes Jesu intenti, tantum ut audiant verbum . . .“ Hi sunt Bernarius et Theodrada, soror, nam in c. 33 (l. c. p. 321) haec legimus: „Reliqui vero duo Bernarius noster et Theodrada soror ejus Deo devota, ... ad pedes Jesu . . . . . sedebant; illa quidem Suessionis sanctimonialium regens vitam, iste vero Christi discipulatus nobiscum habens formam.“ — Neque Bernarius, ut Wilmans l. c. putat, antequam monachus factus est, uxorem duxerat; quod patebit, si contuleris inter se: cap. 33, 34 Vitae Adalh. (l. c. p. 321 sq.), Vitae Walae l. II. c. 8. (l. c. p. 497 sq.)

ut omnes magistratus officio suo satisfacerent, hoc non omnino perficere potuit. Omnia fere hujus aetatis rerum gestarum monumenta plena sunt querimoniarum, e quibus apparet, saepissime comites aliosque magistratus officio defuisse atque inferiores homines omni modo oppressisse⁴¹⁾. Itaque mirari non licet, illos in longinquiore regno Pippini „velut praedones“ in populum saevisse. Adalhardus autem statim, postquam in Italiam venit, eos coegit, ut officium exsequerentur et suum cuique tribuerent. In judiciis exercendis aequus fuit ita, ut nullo unquam modo largitioni cederet, quam rem, quum illa aetate etiam amplissimi viri hoc vitio non carerent⁴²⁾, is, qui vitam ejus conscripsit, silentio non praeterit. Ita et Caroli laudem sibi peperit et tantum omnium sibi conciliavit amorem, ut nonnulli eum sicut aliquem de coelo delapsum intuerentur⁴³⁾.

---

41) Sic de his rebus Waitz l. c. III. p. 349 sq.; cf. III. p. 347; IV, p. 147.

42) Cf. Waitz l. c. IV. p. 352 sqq.

43) Vita Adalh. c. 16. l. c. p. 314: „Justitiam vero, quantum sectatus sit, testis est Francia et omnia regna terrarum consultu sibi submissa: maxime tamen Italia, quae sibi commissa fuerat, ut regnum et ejus regem Pippinum juniorem ad statum reipublicae et ad religionis cultum utiliter, juste atque discrete honestius informaret; ubi tantam promeruit laudem, ut a quibusdam, ita ut fertur, non homo, sed pro virtutis amore angelus praedicaretur. Fatentur enim quod numquam in judicio alicujus personam inspexerit: neque juxta proverbium vulgi, aureo pugno sit murus ejus animi fractus. Solus, ut ajunt, potuit illaesus fluvium transire Acherontis avari, et sine discrimine caecitatis ex alpibus remeare per annos. Ante quem tremebat in promptu superborum altitudo, gloriabatur humilitas mansuetorum. Deposuit enim ilico in ingressu omnem inde tyrannicam potestatem, qui velut praedones in populo furebant tantoque audentius, quantum liciti auxiliabantur domini jure. Unde et omnem terram pessima potestate vastabant. Primum ergo his pacem reddidit, deinde sua cuique pius arbiter jura restituit. Ergo tanta inerat ei sapientiae virtus, ut pro virga censoris judicis ute-

Dum in Italia versatur, Romam quoque se contulit, ubi a papa Leone III. tanta familiaritate exceptus est, quanta, teste Paschasio ⁴⁴⁾ ante hoc tempus Francorum nemo.

---

retur verbo, neque moram faciens sua cuique quae justa fuerant designando. Fecit igitur ut suam quique adimplerent officium, et nulli jus usurparent alienum. Erat autem thesaurarius pauperum, viduarum patrimonium, pater vero orphanorum, maerentium consolator, brachium infirmorum, et forte superbientium flagrum. Verumtamen omnes de supercilio mentis artificioso deponebat ingenio, et nullum penitus frangebat, nisi quem conspiceret irrevocabilem esse.“ — Cf. Himly l. c. p. 26; Waitz l. c. III. p. 447; Abel l. c. I. p. 319 sqq.

44) Vita Adalh. c. 17. l. c. p. 315: „Atque ita virtute validus mitis et mansuetus Romanorum pervenit ad fines, ubi a domno Leone, tunc temporis Apostolico, tanto familiaritatis officio est susceptus, ut neminem constiterit Francorum antea suscepisse. Unde nostrorum quidam narrant sibi jocoso dixisse animo: France, inquit, sciendo scias, quia si te aliud invenero quam te credo, non ultra necesse est Francorum aliquem huc venire, cui credere debeam. Quo profecto patet, quantum pondus habuerit idem vir, cujus evacuatio fidei Francorum genus omne probaverit non credendum, cujusve firmitatis fuerit.“ — Adalhardum anno 814 Romae apud papam fuisse constat (cf. annot. 68 p. 30.) Sed ea, quae commemoravi, ad aliud tempus referenda sunt, propterea quod Adalhardus Pippino rege ibi fuisse videtur. Nam Paschasius, postquam in c. 16 (vide annot. 43) narravit, quomodo Adalhardus Pippino rege Italiam administrasset, in cap. 17 (vide supra) pergit: „Atque ita . . . . . Romanorum pervenit ad fines . . . . . ubi a . . . . . Leone . . . . . est susceptus.“ Idem putat Gerardus, qui in „alia vita“ (l. c. p. 549) ita narrat: Taliter igitur disponendo regnum, pervenit fines Romanorum, ubi a Leone papa tanta susceptus est familiaritate“ . . . . . cf. etiam Mabillon, Annales (II. lib. 26. c. 45 Ed. Luc. p. 227); Bolland. Acta SS. (Januar. I. p. 1086 annot. b); Muratori, Geschichte Italiens, Leipzig 1746 ad a. 798. T. IV. p. 481. — Neque ea ad annum 809, quo anno Adalhardus acta concilii, Aquisgrani habiti, Romam detulit, referenda esse puto, quod eum de necessitatibus regni cum papa egisse, ex verborum nexu apparere videtur. — Quod Adalhardus tanta familiaritate a papa exceptus est, magni momenti duxerim. Nam ex epistola quadam papae Leonis (apud Jaffé, Bibl.

Maximum enim pondus apud papam habuit, qui ei festive dixisse fertur, nulli se Francorum fidem habiturum esse, si in Adalhardo falleretur.

Quo tempore et quamdiu Adalhardus in aula Pippini fuerit, dubium est⁴⁵⁾. Verum is per complures annos, li-

---

Rer. Germ. Monumenta Carolina, p. 332. sqq.), quae scripta est 801—814, compertum habemus, imperatoris legatos questos esse, quod non comiter Romae excepti essent, atque neminem eorum optasse, ut iterum Romam mitteretur. Papa autem in epistola cupit, legatum mitti, qui exquirat, quid et quomodo illi egerint. Licet conijcere hunc legatum Adalhardum fuisse.

45) Abel (l. c. I. p. 321; cf. p. 297) opinatur, Adalhardum anno 781 in aulam Pippini venisse; Annales Bened. (II. lib. 24. c. 45 Ed. Luc. p. 297); Histoire litt. (IV. p. 485); Leibniz (Annal. Brunsv. (I. p. 191), anno 796; Muratori (Gesch. Ital. ad. a. 798. IV. p. 481) anno 797 vel 798. — Gallia Christiana (X. p. 1268), Waitz (l. c. III. p. 747 et annot. 2) tempus non definiunt. — Mabillon (Annales l. c.) et Muratori l. c. putant, Angilbertum, quem Alcuinus in epistola 22. (l. c. p. 32), rogans, ut hominem quendam, Romam proficiscentem, Pippino regi commendaret, „primicerium palatii“ appellat, consiliarium Pippini fuisse, et Adalhardum anno 796, quo Angilbertus ex Italia rediisset, in ejus locum substitutum esse. Sed tamen notandum est, incertum esse, quo munere Angilbertus in aula Pippini functus sit; prorsus vero dubium esse, quo tempore et quamdiu ibi fuerit. Cf. de his rebus Abel l. c. I. p. 320; Waitz l. c. III. p. 432; Wattenbach l. c. p. 118. Id quidem certum esse puto, Adalhardum ante annum 796 in monasterio suo versatum esse, quum Alcuinus eum ibi invisere vellet. Hoc patet ex Alcuini epistola 144 (l. c. p. 205 sq.), quae scripta est, antequam is aulam Caroli reliquisset, quod anno 796 factum esse constat. In hac enim epistola Alcuinus queritur, quod Adalhardus „nidum paternum“ non visitaret. „Nidus“ autem „paternus“ est aula vel schola palatina, ubi hic ab Alcuino litteris instructus erat; nam in Alcuini epistola 118 (l. c. p. 170), Candido et Nathanaeli inscripta, scholam Turonensem „nidum paternae educationis“ vocat. Illa quoque verba epistolae ad Adalhardum missae: „Putavi me venire ad te . . . . sed prohibuit me Romanus comes ingrato tempore“ indicare videntur, Alcuinum fuisse, in aula. — Sed etiam, dum Alcu-

cet nonnunquam in Franciam reverterit, ibi fuisse vide-

nus in monasterio degit, i. e. 796—804, Adalhardum aliquamdiu in monasterio Corbeiensi fuisse, necesse est; quia ille in epist. 213 (l. c. p. 276) questus est, quod is, quamdiu in monasterio Corbeiensi moraretur, unam tantum epistolam sibi scripsisset.

Hoc loco altera quoque sententia, a doctis viris, quantum equidem scio, neglecta, commemoranda est.

Etenim Alcuinus in epistola 212 (l. c. p. 275) Adalhardo scripsit, sibi nuntiatum esse, fratrem ejus, Bernarium, qui in monasterio insulae Lirinae monachus fuit, in aulam venire jussum esse; sua vero sententia, illi ibi periculum instare. Deinde pergit: „Non tibi sit durum, cum Homero (i. e. Angilberto) nostro consilium inire salutis perpetuae de fratre tuo, et mittere ad amicos vestros, qui sint in palatio, qui illum bonis erudiant consiliis et revertendi ei licentiam inquirant; litterisque vestris illum admonere, ne dubitet animo, ne titubet gressus illius, sed unanimiter Pietatem Imperialem poscat regrediendi facultatem.“ Ex hac epistola apparet, Adalhardum et Angilbertum tunc non in aula Caroli fuisse; sed ambo alio loco una versati esse videntur. Itaque Frobenius (Alcuini opp. I. p. 276 annot. d) vult, Adalhardum simul cum Angilberto tunc in aula Pippini fuisse. Quod si verum esse sumamus, illos non ante annum 801, quo Carolus, imperatoris nomine ornatus, ex Italia in Franciam revertit — in epistola enim „Pietas imperialis“ vocatur — neque post d. 18 mensis Maji a. 804, quo Alcuinus de vita decessit, ibi fuisse consequitur. Frobenius etiam opinatur (l. c. I. p. 278 epist. 215 annot. b), hanc epistolam eandem esse atque eam, quam Alcuinus epistolae 215, ad Angilbertum missae, adjunxit, ubi haec legimus (l. c. p. 278): „Antonio (i. e. Adalhardo) itaque, filio meo, fratri vestro has literas alias, deprecor, ut quam citissime clausa cartula, sicut est, deprecor, ut dirigas; quia, si discincta veniat in praesentiam illius, vilescat apud eum. Tamen placet mihi, ut eo dirigente iterum videas illam, sed fides servetur, ut ei primo dirigatur, cui soli mittetur. Si habeas Jordanis historiam, dirige mihi ipropter quorundam notitiam rerum. Vos filii carissimi! in omni caritate et sanctitate Deo servire studete . . . .“ — Profecto his epistolis probari videtur, Adalhardum simul cum Angilberto tunc in aula Pippini vixisse. Sed notandum est, monasterium Centulum S. Richarii (St. Riquier), cujus abbas certe jam inde ab anno 794 Angilbertus erat (cf. Wattenbach l. c. p. 118),

tur⁴⁶⁾ atque certe etiam post annum 795, quo Leo III. papa electus est⁴⁷⁾.

Anno circiter 800 Adalhardus functus est munere „mansionarii“⁴⁸⁾, cujus erat providere, ut muneri aulico

haud procul a Corbeia situm esse — Paschasius in Vita Adalh. (c. 86. l. c. p. 339). Centulum „vicinum“ monasterium vocat; cf. v. Spruner, histor. Atlas, tabula 12 —; itaque Adalhardus cum Angilberto „consilium inire“, ut Alcuinus in epistola 215 (vide supra) scripsit, potuit, licet uterque in monasterio suo moratus sit. Jam alterius epistolae (epist. 215) verba „Vos filii carissimi! in omni caritate et sanctitate Deo servire studete“ re, vera indicare videntur, Angilbertum et Adalhardum tunc in monasterio versatos esse. (Fortasse vero verba ad monachos Centulenses referenda sunt). Praeterea quod Alcuinus Jordanis historiam ab Angilberto petit, permagnam bibliothecam in monasterio Centulo fuisse constat (cf. Wattenbach l. c. p. 119). Verumtamen omnibus bene consideratis, Frobenii sententiam prorsus rejicere non possum.

46) Vita Adalh. c. 16. (vide annot. 43): „solus . . . potuit . . . sine discrimine caecitatis ex alpibus remeare per annos.“

47) Cf. annot. 44. — Leo III. papa electus est die 26 m. Decembr. a. 795.

48) Hoc colligo ex Alcuini epistola 214 (l. c. p. 277), ita inscripta: „Antonio (i. e. Adalhardo) Albinus (i. e. Alcuinus), mansionario matricularius salutem.“ Prima epistolae verba sunt haec: „Ideo dico mansionarium te, quia ‚multae sunt mansiones in domo Patris‘ aeterni, quarum te non solum habitatorem, sed etiam inter apostolicam Auctoritatem judicem esse opto, quis in qua dignus habitare discernatur.“ Haec epistola scripta est, quum Alcuinus in monasterio Turonensi esset i. e. 796—804; nam „matricularius“ vel „matricularius S. Martini (sic Alcuinus in epist. 109 l. c. p. 159 scripsit) idem significat, quod custos S. Martini i. e. templi monasterii Turonensis; cf. Ducange Glossar. Ed. Henschel. sub voce: matricularius. Attamen ex ipsius epistolae verbis efficitur, eam scriptam esse anno 799 aut 800, quo papa de iis, quae inimici ei crimini dederant, se purgavit et Carolus iudicium de inimicis commisit (cf. Einhardi Annal. ad a. 800 et 801, Pertz. M. G. SS. I. p. 189). Quas res Alcuino valde cordi fuisse, ex compluribus ejus epistolis liquet. Carolo enim scripsit (epist. 93 l. c. p. 138): Quicquid vero de illis (i. e. inimicis papae) agendum sit, vestra cautissima considerare

praepositi et ii homines, qui ea, quae ad regem, iter facientem, excipiendum necessaria essent, pararent⁴⁹⁾. Tali honore ornatus utrum cum Carolo Romam profectus sit, an anno 799 cum papa, qui quum ab inimicis violatus ad Carolum confugisset, honorifice per legatos reductus est⁵⁰⁾, mihi decernere in animo non est. Neque vero non sine veritatis specie est, Adalhardum et iudicio de papae inimicis commisso interfuisse⁵¹⁾, et illo festo die Romae fuisse, quo Carolus imperatoris dignitate auctus est.

---

habet sapientia: quae optime novit, quid cui conveniat personae et quid cui sit facto retribuendum“ (cf. epist. 81. l. c. p. 119); Arnoni scripsit (epist. 112 l. c. p. 134) „ . . . labora . . . pro summi pastoris incolumitate, . . . esto . . . verax in iudiciis, sollicitus discernere, quid cui conveniat.“ Verbis autem, quibus Alcuinus in his epistolis usus est, „quid cui conveniat“ respondent verba epistolae Adalhardo scriptae: „quis in qua (i. e. mansione) dignus habitare discernatur.“ Hoc magis perspicuum erit, si commemoravero, quomodo Alcuinus verba „multae sunt mansiones in domo Patris“ in „commentariis in evangel. S. Joannis“ interpretatus est; ubi haec (Froben l. c. I. p. 597): „Quia merita eorum diversa sunt, ideo in domo Patris mansiones multae.“ Verbis igitur „sed etiam inter apostolicam Auctoritatem (i. e. papam) iudicem esse opto, quis in qua dignus habitare discernatur“ significare voluit, se optare, ut Adalhardus unus ex iudicibus esset, qui de criminibus papae objectis iudicaret. — Ex his omnibus, quae dixi, manifestum esse putarim, epistolam circiter annum 799 vel 800 scriptam esse. Adalhardus hoc tempore in Caroli aula fuisse videtur, nam in extrema epistola legimus haec: saluta fratres nostros, commilitones, tuos . . . . et specialiter eos, quos familiarius nos dilexisse scias.“

49) Cf. de munere mansionarii: Waitz, l. c. III. p. 421; Ducange l. c. sub voce, Edit. Henschel IV. p. 238. Non mirum est, abbatem hoc munus obiisse; etiam episcopo Frothario mandatum est, ut „a monte Jovis usque palatium Aquis“ loca pararet, in quae legati quidam deverterent; cf. Ducange l. c., Waitz l. c. IV. p. 21 et annot. 4.

50) Einhardi Annal. ad a. 799. (Pertz M. G. SS. I. p. 187).

51) Cf. Einhardi Annal. ad a. 801. (Pertz l. c. p. 189) et Annal. Lauresham. ad a. 800 (Pertz l. c. p. 38).

Anno 809, mense Novembri Aquisgrani concilio „de processione Spiritus sancti“ habito, Adalhardus et Bernarius, episcopus Wormatiensis, Romam missi sunt, ut acta concilii papae deferrent⁵²⁾. Sed tamen legati, quamvis in colloquio, quod Leo III. mense Januario anni insequentis in basilica S. Petri cum iis habuit, rem suam probare studuissent, infecta re redierunt⁵³⁾.

Jam vero, quum Carolus praesertim post annum 800 per legatos sive missos omnia, quae magni momenti viderentur, efficere vellet atque inde ab hoc tempore solum illustres et prudentes viros in omnes imperii partes mittere soleret⁵⁴⁾, Adalhardo quoque iterum atque saepius munus legati mandatum est. Exstat epistola⁵⁵⁾, fortasse anno 806 scripta, qua Adalhardus et alii, qui cum eo missi erant, legati comitem quendam hortati sunt, ut ea, quae comitis essent, agere studeret; quod imperator omnia sibi

---

52) Einhardi Annales ad a. 809. (Pertz l. c. p. 196): „ . . . . imperator. . . . Aquas reversus, mense Novembrio concilium habuit de processione spiritus sancti, quam quaestionem Johannes quidam monachus Hierosolimus primo commovit, cujus definiendae causa Bernharius, episcopus Wormacensis et Adalhardus, abbas monasterii Corbeiae, Romam ad Leonem papam missi sunt“; cf. Jaffé, Regesta Pontificum p. 219. n. 1925; Mansi, s. Conciliorum nov. et ampl. collectio, Venetiis 1769. T. XIV. p. 17—28; Hefele, Concil-Geschichte III. p. 698 sqq.; P. Alberdingk-Thijm, Karl der Grosse und seine Zeit. Münster 1868. p. 301 sq.

53) Argumenta, quae legati in colloquio protulerunt, apud Mansi l. c. p. 18 sqq. — Cf. etiam Hefele l. c. p. 702; Alberdingk Thijm l. c. 304 sq.

54) Cf. Waitz l. c. III. p. 380 sqq.

55) Pertz M. G. Leges I. p. 137; Jaffé, Bibl. Rer. Germ. Monum. Carol. p. 417 sqq.: „Diligendo nobis in Domino illo comiti Hadalhardus, Fuldradus, Unrocius seu Hrocculfus, missi domni imperatoris in Domino salutem“ cet. — Pertz l. c. legationem ad primos menses anni 806 referendam esse putat. — Cf. de hac legatorum epistola Waitz l. c. III. p. 397 et annot. 4.

referri jussisset. Deinde Adalhardus aliique viri, quum Pippinus rex die 8. mensis Julii a. 810 de vita decessisset, a Carolo „ad procurandam Italiam“ missi sunt⁵⁶). Ibi munere suo fungens mense Majo a. 811 monasterium Nonantulam quoque ingressus est, ut singulas monachorum necessitates tractaret. Praecipue vero missorum erat, omnes provinciae res diligenter inquirere, id quod imprimis in conventibus illis, quos vocabant „placita“, ubi provinciae magistratus nobilesque viri aderant, exsequebantur. Praeterea judicia pro imperatore missi mittebant⁵⁷). Ita Adalhardus mense Martio a. 812 ad „singulorum hominum causas audiendum vel deliberandum“ Pistoriae versatus est, ibique cum legatis papae⁵⁸) iudicium exercuit⁵⁹). Eodem

---

56) Tiraboschi, Storia dell' augusta badia di S. Silvestro di Nonantola. Modena 1784. T. II. p. 36: „Cum post obitum p. m. d. Pippini regi d. imperator Carolus missos suos ad procurandam Italiam dirigeret ipsique opus sibi injunctum, quantum Domino largiente poterant, peragere decertarent, contigit inter cetera, ut Adalhardus abbas, qui unus ex ipsis erat, ad monasterio Nonantulam veniens et de singulis necessitatibus illorum, tam spiritualibus quamque et corporalibus cum eis conferens cet.“ Cf. Tiraboschi l. c. II. p. 75; Waitz l. c. III. p. 376 annot. 1. — Waitz l. c. III. p. 401: „So hat Karl neben den Königsboten, die in bestimmter regelmässiger Weise thätig waren, auch noch fortwährend andere bei ausserordentlichen Gelegenheiten ausgesandt, nach Italien z. B. nach dem Tode seines Sohnes Pippin, um den Zustand des Landes einer umfassenden Untersuchung zu unterwerfen.“

57) Cf. Waitz l. c. IV. p. 348 sq.; Philipps, Deutsche Gesch. II. p. 414 sqq.

58) Cf. Waitz l. c. IV. p. 350.

59) Muratori, Antiquitates Italicae, Tom. V. p. 953 sq.: „Cum in Dei nomine ego Adalardus, Abbas, Vassus Domni Caroli Imperatoris residissem in civitate Pistoria singulorum hominum causas audiendum vel deliberandum, sedentes illic insimul Willeradus Episcopus, Bonifatius Ducx, Poto et Leo Iudices et Bo-

anno, postquam Carolus Bernardum, Pippini filium, in Italiam misit, Adalhardo iterum hoc regnum administrandum traditum est. Neque vero, quum Bernardus, cui Cunicundam uxorem junxerat ⁶⁰), anno 813 rex Italiae factus esset, regnum gubernare destitit ⁶¹).

nifredus Notarius Domni Regis, Adaprant et Christianus Abatibus, Fredo, Mauro et Petrus Dux, Missi Domni Leoni Pape, Ermenfridus et Audo Scabinus de Camarino, vel reliqui plures illic adstantibus“ cet. Judicio decernitur, ut abbas monasterii S. Bartholomaei a publicis oneribus immunis sit. In extremo decreto scripta est haec: „Ideoque ego, cui supra Adalardus, Missus Domni Imperatoris commendavi, et ipsius Domni nostri auctoritate et de sua jussione, ut . . . . Anno Regni Domni Caroli in Italia Tricesimo octavo, Mense Martio, Indictio Quinta. Ego Adalardus“ cet. — Adalhardus in hoc decreto et „vassus“ et „missus“ imperatoris vocatur. Cf. de hac re Muratori l. c.: „Heic raro aut etiam inusitato exemplo dicitur Abbas Vassus Domini Caroli Imperatoris. Num forte antiqui librarii culpa vassus pro missus scriptum fuerit?“ cf. tamen Waitz (l. c. IV. p. 206 annot. 1), qui hoc loco „vassus“ legit.

60) Cf. Transl. S. Viti c. 6 (vide annot. 61). Nomen uxori Bernardi Cunicundae fuisse, Mabillon (Annales, II. lib. 31. c. 39 Ed. Luc. p. 534) et Jaffé (Monum. Corbei. p. 8. annot. 1.) docent.

61) Transl. S. Viti c. 6. (Jaffé, Monum. Corbei. p. 7): „Sed jam dicto abbati (i. e. Adalhardo) illo in tempore commissa erat cura maxima, videlicet ut regnum Longobardorum gubernare deberet donec filius Pippini Bernhardus nomine cresceret; nam ipse Pippinus Caroli regis filius, ante triennii tempus obierat. Et ideo praedictus abba non potuit perficere, quod cupierat (i. e. monasterium in Saxonia condere), et per sexennii tempus tardatum est opus. Factum est autem postquam praefatus puer crevit, accepit ei uxorem, et constituit secundum jussionem principis super omne regnum.“ — Cf. Annales Einhardi ad a. 812 (Pertz M. G. SS. I. p. 199); „ . . . . . imperator generali conventu Aquis solemniter habito (circ. d. 4. m. Aprilis; cf. Böhmer. Regesta chronol.-diplom. Carolorum p. 27), Bernhardum filium Pippini, nepotem suum, in Italiam misit; et propter famam classis, quae et de Africa et de Hispania ad vastandam Italiam ventura dicebatur, Walanem, filium Bernhardi patruelis sui cum illo esse jussit, quoad usque rerum eventus securitatem

Regni autem rebus quantopere tunc consuluerit, ex his, quae Paschasius memoriae prodidit, facile intellexeris.

nostris afferret.“ — Himly (Wala et Louis le Deb. p. 26 annot.) his annalium verbis inductus, dicit: „Transl. S. Viti fait administrer l'Italie à Adalhard, au nom de Bernard. C'est une erreur manifeste. L'auteur a confondu Adalhard avec son frère Wala.“ Sed jam Eckhart (Commentarii de rebus Franciae orient. T. I. p. 71) vera perspexit: „Adalhardus . . . . . Bernhardum consiliis instruit, Wala frater forti manu . . . . . Italiam defendit.“ Cf. etiam Annal. Bened. II. l. 27. c. 73 Ed. Luc. p. 362 sq.

Pippinus mortem obiit d. 8. Jul. a. 810, quam ob rem Jaffé (l. c. p. 7 annot. 5) ex verbis „nam ipse Pippinus ante triennii tempus obierat“, cogit: „itaque regni Langobardorum administratio Adalhardo anno 813 commissa esse videtur.“ Sed tamen si totum locum diligenter exquisiverimus et cum Einhardi annalibus a. 812 (vide supra) et anno 813 comparaverimus, in aperto erit, Adalhardum jam anno 812 Italiam administrasse. Traditur enim in annal. 813 haec (Pertz l. c. p. 200): „Imperator . . . . . Aquasgrani reversus est; ac deinde habito generali conventu (mense Augusto aut Septembri; cf. Böhmer Reg. Carol. p. 27) . . . . . Bernardum . . . nepotem . . . Italiae praefecit et regem appellari iussit.“ Verba igitur Translationis S. Viti: „abbati . . . . . commissa erat cura maxima, videlicet, ut regnum Longob. gubernare deberet, donec . . . . . Bernhardus . . . . . cresceret“ ad annum 812 vel superiores annos, verba autem „factum est . . . . . postquam . . . . . puer crevit . . . . . constituit secundum jussionis principis super omne regnum“ ad annum 813 referenda sunt. — Si vero Adalhardus jam anno 812 Italiam administravit, is, qui Translationem scripsit, ante triennium Pippinum de vita decessisse contendens, errat.

Etiam alteram difficultatem, quae in Translatione S. Viti reperitur hoc loco silentio non praetereamus. Monasterium Saxonicum mense Julio a. 815 conditum est. Quam ob rem Jaffé verba „per sexennii tempus tardatum est opus“ emendare vult; annotavit enim (l. c. p. 8 annot. a): „biennii legendum videtur (sc. ab a. 813 ad 815). Facile enim pro bi sumi potuit VI.“ Sed, quum modo explanavisse putem, Adalhardum jam anno 812 Italiam administrasse, malim corrigere „triennii“. Verumtamen, quum Adalhardus jam post Pippini obitum etiam mense Martio a. 812 (cf. p. 25), paulo ante Bernardi adventum, in Italia versatus

Narrat enim, Beneventum et Spoletum — hoc erat in Bernardi ditione — usque inter se bellum gessisse; Adalhardum vero Beneventum ingressum, effecisse, ut civitates stabilem facerent pacem, quam perpetuo servassent. Quare Graecorum et omnium, qui Italiae insulas incolerent, hominum amorem sibi conciliasse⁶²). Quae Paschasii narratio ad annum 812 referenda videtur esse, quo Grimoaldus II., Beneventanorum dux, pace facta, tributum viginti quinque millium solidorum contulit⁶³). Adalhardi igitur opera et prudentia Beneventani tandem Caroli imperio se subjecerunt, deindeque fidem etiam post Caroli mortem servarunt.

---

sit, locum non esse corrigendum eenseo, sed scriptorem significare voluisse puto tempus inde ab anno 809 — quo Adalhardus Romam profectus est (vide supra p. 24.) — usque ad mensem Jul. a. 815. Idem Mabillon, (Annal. II. l. 27. c. 73. Ed. Luc. p. 362) arbitratur; monumenta autem, ex quibus elucet Adalhardum anno 811 et 812 in Italia fuisse (vide annot. 56 et 59) non cognovit. Verba quidem „ante triennii tempus obierat“ vix explicari possint; quamquam constat, ante ver anni 813 Adalhardum ad aliquod tempus in Franciam revertisse. (cf. Tiraboschi, Nonantola II. p. 37).

62) Vita Adalh. c. 29. l. c. p. 318: Novit hoc Spoletum et Beneventum: qui cum hostili gladio se invicem indesinenter caederent, factum est, ut idem beatus (i. e. Adalhardus) illuc usque ob hoc progrediens deveniret et Beneventum intraret; porro ibi cum esset, inter eos tantam restituit pacem, ut usque hodie connexi et confoederati, sibi mutuo in pace Christi cohaerent. Unde non solum apud eos, sed etiam apud Graecos et omnes maris insulas nimium promeruit amoris gratiam famamque virtutis.“

63) Einhardi Annales a. 812 (Pertz. M. G. SS. I. p. 199): „Pax cum Abulaz rege Saracenorum facta, item cum duce Beneventanorum Grimoaldo, et tributi nomine viginti quinque milia solidorum auri a Beneventanis soluta.“ — Adalhardi opera hanc pacem factam esse, conjiciunt: Muratori (Gesch. Italiens ad a. 812. IV. p. 541); Leibniz (Annales Brunsv. I. p. 285); Eckhart (Franc. orient. II. p. 71); Funck, (Ludwig der Fromme, Frankfurt 1832 p. 49).

Ut per annos 811 et 812, ita per annos 813 et 814 Adalhardus legati sive „missi“ munere functus est, quamvis hoc raro per complures annos eidem viro mandaretur⁶⁴). Neque, ut Adalhardo, uni solum viro munus assignabatur⁶⁵). Qui munere suo fungens d. 4 mensis Junii a. 813 iterum monasterium Nonantulam intravit⁶⁶) et mense Februario a. 814, nuntio de Caroli morte nondum sibi allato, Spoleti duobus deinceps diebus judicia commisit⁶⁷). Deinde Romam se con-

64) Cf. Waitz l. c. III. p. 388 et annot. 3: „In einzelnen Fällen ist die Stellung auch sonst länger einem und demselben geblieben, so . . . dem Adelhard in Italien“.

65) Waitz l. c. III. p. 388: „Dass nur ein einzelner als missus ausgesandt wird, erscheint jedenfalls als Ausnahme“. Cf. tamen Waitz l. c. III. p. 395.

66) Cf. Tiraboschi, Nonantola II. p. 38. — Petrus abbas monasterii ineunte vere hujus anni Constantinopolim ab imperatore missus erat; cf. Einhard. Ann. a. 813 (Pertz Mon. Germ. SS. I p. 200); Jaffé, Mon. Carol. p. 416.

67) Mabillon, Museum Italicum Tom. I pars. 2 p. 54 sqq.; Muratori, Scriptores rerum Italicar. T. II. pars 2. p. 361; Ficker, Forschungen zur Reichs- und Rechtsgesch. Italiens. 1868 sqq. IV. 1. p. 11. n. 8.: „Cum venissem ego Adalhard abbas, missus domni imperatoris Caroli, civitatem Spoletium et residissem in judicio in palatio cum Sigualdo, Grädigis et Hisemundo episcopis, Leone iudice domni regis . . .“, postero die cum „Suppone comite palatii, Guinichis et Heccideo ducibus . . . Anno dominorum nostrorum Caroli et Bernardi regum XL et V mense Februario, Indictione septima“. His judiciis Benedictus, abbas Farfensis, nonnullas res monasterio suo recuperavit. — Ex decreto apparet, Adalhardum nondum cognovisse, imperatorem mortuum esse. — In „chronico Farfensi“ (apud Muratori l. c.) Adalhardus nescio an falso comes vocatur; cf. Muratori l. c. Idem scriptor dicit (l. c. p. 364 annot.): „quum anno 810 VIII Idus Julias Pippinus e vivis excesserit, Februario mense anni 814 decurrere Bernardo minime potuit annus V regni. Num ergo legendum anno IV?“ Legi tamen potest „anno V“, nam Sickel (Acta regum et imperatorum Karolin. 1867. I p. 223 annot 3) ostendit, in diplomate quodam imperatoris Ludovici dat. 21 Januar. 832 scriptum esse anno XIX. Carolum autem d. 28 Januar. 814 mortem obiisse con-

tulit, ut cum papa, apud quem, ut supra commemoravi, in gratia erat, de necessitatibus regni et regis Bernardi ageret. Ubi, vehementer laetans, quod omnes res prospere Bernardo procederent, per litteras de morte magni imperatoris certior factus est. Qua re permotus statim in monasterium Corbeiense rediit ⁶⁸). Paulo tamen post concilio Noviomensi interfuit, in quo termini duarum paroeciarum constituti sunt ⁶⁹).

---

stat. Itaque fortasse etiam hoc loco totus annus 814 annus Bernardi V. numeratus est.

68) Transl. S. Viti c. 6. (Jaffé l. c p. 8): „His ita gestis, perrexit Romam, non solum orationis causa, sed etiam, ut cum venerabili viro Leone papa conferret de necessitate regia et plebis. Ubi cum moraretur atque simul de profectu adolescentis gauderet, subito venit nuntius pennigero volatu, afferens epistolam luctuosam nimis de morte Caroli imperatoris. Qua perlecta, moestus nimis venerabilis pater illo de loco abcessit statimque ad monasterium proprium perrexit.“ De quibus rebus cum papa egerit, ex parte conjecerimus, si legimus epistolam, quam papa anno 808 ad Carolum misit; Jaffé, Mon. Carol. p. 310.

69) Flodoardi historia Remensis apud Bouquet, Script, rer. Gallic. et Franc. T. VI. p. 213; cf. Mabillon, Annales II. l. 28. c. 17. Ed. Luc. p. 382.
